

BELLE TEN

Cilt: XII

Temmuz 1948

Sayı: 47

KARATEPE'DE BULUNAN FENİKE-ETİ BİLİNGÜİS'LERİ

Prof. Dr. HELMUTH TH. BOSSERT (İstanbul)

İstanbul Üniversitesi, Müzeler Genel Direktörlüğü ve Türk Tarih Kurumunun 1947 güzünde müştereken yaptıkları Karatepe kazısında meydana çıkan büyük Fenike ve Eti hiyeroglif yazıtları ile, Eti hiyeroglifi araştırması üçüncü ve sonuncu safhasına girmiştir. 1873'den 1929'a kadar devam eden ve esas itibarıyla, Anadolu ile Kuzey Suriye'de bulunan metinlerin gerisinde hangi dilin saklı bulunduğunu anlamaya teşebbüs etmekten ibaret bulunan birinci safhada, adı geçen hiyeroglif metinlerini Kutsal Kitap ile Mısır kaynaklarından tanılan "Hetit,"lere maletmek hususunda Wright'in 1874 de yaptığı deneme, epey akıllıca olmakla beraber o zamanlar daha fazla temellenemiyen bir faraziye olarak kalmış ve bu safha Sayce, Mordtmann, Menant, Peiser, Halévy, Jensen, Messerschmidt, Gleye, Thompson ve Frank (ancak ciddiye alınacak olanları sayıyoruz) gibi pek ünlü bilginlerin çalışmalarına rağmen, türlü hece işaretlerinin metodlu okunması işini başaramayıp, ancak müstesna hallerde, sık sık geçen ideogramların memnun edici bir tefsirini elde etmiye muvaffak olmuştur. Halbuki 1929 ve 1947 yılları arasındaki zamanı kaplıyan ikinci araştırma safhası, bir yandan emin işaret okumaları ile ideogram tefsirlerinin işlenmesi, öte yandan çivi yazısı Eticesine yakın olduğu anlaşılan hiyeroglif

Eticesinden yapılmış geniş ölçüde tercüme denemeleri ile karakterlenmektedir.

Asıl yazı ve metin çözümü çalışmalarına yalnız Meriggi, Hrozný, Gelb ve bu yazının sahibi iştirak etmişlerdir. Forrer, başlangıçta elde ettiği bir başarıdan sonra, çalışmalardan vazgeçmiştir. Gelb ile ben, çözümlenme işinde bugün varılmış olan merhaleyi gözönünde tutarak, ancak istisna hallerinde, metin parçalarını, — o da ufarak olmak üzere — tercüme etmeyi doğru bulduğumuz halde, Meriggi ile Hrozný, metinlerin tam bir tefsiri işine geçmişlerdir. Bu iki bilginin meziyet ve başarılarını küçümsemeye kalkışmadan, bugün, Karatepe yazıtlarına dayanılarak denebilir ki, bunların tercümeleri, bu yeni Hind-Avrupa dilinin yapısını aydınlatmaya muvaffak oluyor, fakat metinlerin çoğunun mânasını çözemiyor. Karatepe yazıtları, yalnız tercüme edilir bir mahiyette olmakla kalmayıp, üstelik bir çok yeni işaret okumalarını mümkün kıldığından, hiyeroğlif Hititolojisi artık sağlam bir temele dayanmaktadır; bu temelden hareket edilerek, bilinen öteki hiyeroğlif metinleri de artık tahlil ve tercüme edilebilir. Ve kuvvetle umarım ki bu sayede daha ileride, Luwi ve Pala dilleri ile Lydia ve Lykia dillerinin daha iyi anlaşılmasına muvaffakiyet elverecek, bu sayede de Hititoloji, görüş çevresi ile araştırma alanını büyük ölçüde genişletecektir.

Karatepe'nin nasıl keşfedildiği, malûm farzedilebilir; bahusus ki buna dair, biri 1946 da, öteki 1947 de olmak üzere basılmış iki rapor vardır. Aşağıda, 1947 güzünde bulunmuş olan Samî ve Eti dillerinde yazılmış metinlerin mütalâası ile yetineceğim ve arkeoloji ile tarihe ait her şeyi bir yana bırakacağım. Karatepe'de, belirli bir Fenike metninin, ana hatlarında birbirine uyan üç yazılışına (redaksiyon) karşılık, hiyeroğlif Eticesinde bir metnin iki yazılışı bulunmaktadır. Fenikece birinci metin, ilk iki raporda tanıtılmıştır. Bu metin aslında iki boğadan ibaret bir kaide üstünde duran siyah bazalt'tan bir heykel üzerindedir. Define arayıcılar tarafından devrilen heykel parça parça olmuştur; bununla beraber eksik parçaların çoğu 1947 güz kazısında bulunabilmiştir; öyle ki Karatepe'ye yeni bir ziyaretten sonra, bir iki kırık parça bir yana bırakılırsa, bütün metni sunacak durumda olacağım. Metin, dört sütundan ibarettir. Birinci sütun, heykelin göğsünde, ikinci sütun, heykelin sağ tarafında, üçüncüsü, arkasında, dördüncü sütun da heykelin sol tarafındadır. En iyi muhafaza olmuş olanlar, ikinci ile

üçüncü sütunlardır. Öteki iki sütun pek büyük ölçüde tahrip olunmuş ise de, işaret ettiğimiz gibi, bunların en önemli kısmı yeniden düzeltilebilir. Bu heykel yazıtından mâda "yukarı kazı,"da bir de metnin ikinci bir yazılışı bulunmuştur. Bu, Batı kapı aslanında başlayıp iki bazalt ortostat üzerinde devam etmektedir. Bu yazıtın her tarafı pek kötü bir halde bulunmuş ve parça parça olmuştur; yazıtın bir nümunesini, ikinci raporda sundum. Şimdiye kadarki tecrübelerimize bakılırsa, esefle söylemek gerekir ki bu yazılışı tam bir hale sokmak hususunda az ümit vardır, çünkü bir çok parçalarını bulmaya imkân olamamıştır. Üçüncü yazılış "aşağı kazı,"da bulunmuştur. 3—4 işaret bir yana bırakılırsa, tam olarak kalmış olan bu yazıt, tanıdığımız en uzun eski Sami yazıtını teşkil etmektedir; yazıtın birinci sütunu, bir geniş bir de dar bazalt ortostatu, 2 inci ile 3 üncü sütunların beheri birer bazalt ortostatu kaplamaktadır. 3 üncü sütunun birinci ile dördüncü satırlarının sonları, 3 üncü sütunun solunda bulunan kabartmaya taşmaktadır. Üçüncü sütundan sonra yazıt 3 üncü sütunun kaidesi üzerinde devam etmekte, oradan da müteakip kaide ortostatlarından geçerek Doğu kapı-arşanına varıp onun vücudu üzerinde sona ermektedir.

Hiyeroğlif Eticesinde yazılmış şekillerden biri, "yukarı kazı" da keşfedilmiştir. Doğu kapı arşanında başlayıp türlü bazalt stel kabartma ve kaidesi üzerinden geçerek kapı binasının iç bölümlerine kadar gitmektedir. Bu yazılışın türlü parçaları, bize maalesef ancak eksikli parçalar olarak kalmış ve iyi muhafaza edilmiş parçalar, pek nadir hallerde asıl yerlerine yerleştirilmiştir; öyle ki, yalnız yukarıdaki yazılışa dayanıp parçaları düzenlemek ve türlü yazıt parçalarını doğru sıralarına getirmek imkânsız olacaktı. "Aşağı kazı,"da bulunan hiyeroğlif yazıtı bu bakımdan çok daha iyi bir durumda görünmektedir. Hemen hemen bütün yazıt parçaları *in situ* olarak çıkarılmış ve yazıtların en mühim kısmı iyi bir halde bulunmuştur. Mamafih, yazıt üzerinde işlenirken görülmüştür ki "aşağı kazı,"da da Eti metni tam olmayıp bunda bazı kısımlar eksiktir. Fenike yazıtlarına başvurmadan, "aşağı kazı,"da münferit yazıt parçalarının hangi sırada okunması gerektiği tespit olunamazdı. Zira, dikkate değer bir nokta şudur ki aşağıdaki Eti yazılışı, Batı kapı aslanında değil de, kapı binasının Doğu tarafındaki yan hücreinde başlamakta, Batı yan hücreinde devam edip kapı arş-

lanı yanında başlayıp giriş kapısına çıkan geçidin Batı ucunda sona ermektedir.

Güz kazısında, mekân bakımından birbirinden uzak iki kazıyı mürakabe etmek ve yazıt parçalarını toplayıp bir araya getirmekle o derece meşgul idim ki, hemen hemen her gün bulunan hiyeroğlif metinlerini incelemeyi düşünecek durumda bile değildim. Yukarıdaki iki Samî yazıtının işlenmesini ileri götürebildiğimden dolayı memnundum ve hiyeroğlif yazıtlarının muvakkat kopyesi işini talebeme bırakmıştım. Bunlar arasında Bay Dr. Franz Steinherr, Fenike yazıtlarındaki kıral adını, hiyeroğlif metinlerinde de keşfettiğini günün birinde bildirmekle, kazı heyeti üyelerini hayrete düşürdü; adın okumasında Bay Steinherr, "Asia," adlı kitabımdaki (1946) mülâhazalarıma dayanıyordu. Oradaki incelemeler olmadan, adın okunmasına imkân olmayacaktı. O zaman elde etmiş olduğum sonuçlar, Asitawandas adının okunması ile pek parlak surette teyit olunmuştur. Daha sonraları, bizzat ben, hiyeroğlif metinlerinin birinde Adana şehrinin adını fonetik yazılışta bulmaya, böylece de Fenike yazıtlarının ikinci önemli has ismini hiyeroğlif yazıtında tespit etmeye muvaffak oldum.

1947 Kasımının ortalarında Karatepe'den dönünce, önce başlıca dikkatimi Fenike metinlerine yönelttim. O zaman, Eti metinlerinin, Fenike metinleri ile aynı muhtevada olduklarını hiç bilmiyordum; yalnız, her iki yazıt nevinin, aynı şahsın eseri olmak itibarıyla, ara sıra, paralel fikirleri ihtiva edeceğini ben de umuyordum. Her ne kadar Fenike dili bana uzak idiyse ve İbrant dili ile yıllardan beri hiç meşgul olmadıysam de, yine elden geldiği kadar Fenike yazıtlarını okumaya uğraştım. Birgün, Üniversitede Fenike yazılışında No. 41-52 yi (bk. Res. 2) tefsir ederken, yine Bay Dr. Steinherr hiyeroğlif Eticesindeki mukabil yazılışa dikkatimi çekti. Bu iki yerin, iki dilde aynı mânayı taşıdığı meydana çıkınca artık Eti hiyeroğlifi metinlerinde, Fenike metinlerindeki muhtevayı beklememiz gerektiği benim için aşikâr oldu.

Bu bilgiyi, gayet mufassal bir ince iş takip etti; bu, yukarı yazılışın çok sayıda parçalarını, daha iyi muhafaza olmuş aşağı yazılışla karşılaştırmak ve parçaları, Fenike metnine dayanarak doğru yerlerine yerleştirmekten ibaretti. Bu çalışmada da Bay Dr. Steinherr bana yardım etti. İş şimdilik bir sona ermiştir ve sonuç çok mukni ve çok sade görünmektedir. Hakikatte sonuçlar, ancak

yıpratıcı bir çalışma sayesinde yazıtlardan âdetâ koparılmıştır. Yukarı ve aşağı kazı Eti hiyeroğlifi metinlerinin esas itibariyle aynı muhtevaya sahip olduklarını, muhafaza olmuş parçalara dayanarak tespit etmek hiç kolay olmamıştır. Bunu hemen tespite engel, yalnız yukarı yazılışın harap vaziyette bulunması değil, bir de Eti yazıcılarının, aynı kelimeleri başka başka işaretlerle ifadeye gayret etmeleri ve bunda başarı göstermeleri idi. Böylece yukarı ve aşağı yazılışta bazan aynı kelime, ilk bakışta aynı mânalı olarak görülmemektedir. Misal olarak yalnız Asitawandas kiral adının birbirinden ayrı beş yazılışı bulunduğunu söylersem, karşısında bulunduğumuz durumu yeter derecede vâsıflandırdığımı sanırım. Okurlarım, şimdiye kadarki mülâhazalarımın anlamış olacaklardır ki, anlatılan bütün güçlüklerle rağmen, Karatepe'de Fenike-Eti *bilnguis*'leri bakımından şimdiye kadar raslanmamış ideal bir durumda bulunuyoruz. Teferruatta birbirinden ayrılan üç Fenike yazılışı karşısında, yine teferruatta birbirinden ayrılan iki Eti yazılışı bulunuyor ; üstelik, bu Eti metinlerinde bazı kelimelerde işaretler değişiyor. Buna göre hiyeroğlif metinlerini Fenike metinlerine dayanarak yalnız tercüme etmek değil, bazı Eti işaretlerini çözümleme işini de ileri götürmek mümkündür. En iyi muhafaza olunmuş aşağı Fenike yazılışında aşağı yukarı 1400 işaret vardır ve mukabil Eti metinleri, bir lûgatçe, bir de gramerin ana hatlarını çıkarmak için yeter derecede büyüktür.

Okurlarımın sabrını tüketmemek için bugün yalnız Karatepe yazıtlarında gerçekten *bilnguis*'lerin bahis konusu olduğunu ispatla yetineceğim. Bu maksatla Fenike ve Eti metinlerinin aşağı yazılışlarının başlarını seçtim ve Eti yazılışının on (asıl onbir!) cümlesini, Fenike metninin mukabil parçaları ile karşılaştırdım. Eti metin parçaları tamamlanmaya muhtaç oldukları nispette bu tamamlamalar köşeli kereler içine konmuştur. Bereket versin ki paralel yerlerle emniyet altına alınmış az sayıda ve önemsiz tamamlamalar bahis konusudur. Bu tamamlamalarda şüpheli kalan, yalnız tamamlanan işaretlerin kendisidir ; çünkü Eti hiyeroğlifi yazı sisteminde, yukarıda kaydedildiği gibi, aynı bir tek hece değeri için birkaç işaret vardır.

Açıklamalarımı resimlerle destekliyorum (bk. Res. 1-2). Bunlarda birinci satırda Eti hiyeroğlifi metni, ikincisinde Fenike metni, üçüncü satırda da, fikrimce birinci satırdaki Eti kelimelerine tekabül

eden Fenike kelimeleri verilmiştir. Şu nokta hiç şüphe götürmez ki, bütün Eti ve Fenike cümleleri karşı karşıya tutulabilir, fakat cümlelerin kısımlarındaki sıra bir Samî dilinde, bir Hind-Avrupa dilindenkinden büsbütün başkadır. Onun için, üçüncü satırda, Fenike kelimelerinin yalnız sırasını değiştirmek değil, Eti mukabilleri ile karşılaştırabilmek için ön ve son ekleri de ayırmak zarureti hasıl olmuştur. İspatı kolaylaştırmak için, Eti *bustrophedon* yazıtları, tarafımca sağ-sol istikametine çevrilerek yazılmıştır; üstelik üst üste sıralanmış Eti işaretlerini arka arkaya sıralamak lâzım gelmiştir. İşaretlerin doğru sırasını meydana çıkarmak, çok kere zor olmuştur; bununla beraber, önemli hatalara düştüğümü pek sanmıyorum.

Esas itibariyle aynı mealde metinler karşısında bulunduğumuzu birbirini takip ederek değişen has isimlerin ritim'i de göstermektedir (krş. Res. 1 ve 2, No. : 2, 3, 5, 10, 13, 14, 20, 22, 32, 39 ve 54). Bazı cümle parçalarının tekerrür yahut birbirini takip ritimi de yazıtların aynı mealde olduklarına şüphe bırakmamaktadır. Zikrettiğim No. 41-44, 45-48 ve 49-52 gibi bir misalin yeteceğini sanıyorum. Bu misalde Eti metninde Preverb ile fiil, daima aynıdır (43-44'ü 47-48 ve 51-52 ile karşılaştırınız). Bu üç cümlelerin ilk üç kelimesinde türlü türlü sonlu tekerrürler kolaylıkla anlaşılmalıdır. (41-42 yi, 45-46 ve 49-50 ile karşılaştırınız). 41-42 de ilk işaretin resim karakteri de ayrıca, burada attan bahsolunduguna şüphe bırakmamaktadır. Fiil sonlarının değişmesi de (1. ve 3. şahıs müfret) fikir verici mahiyettedir (9, 17, 37 yi, 19, 21, 38, 44, 48, 52 ile karşılaştırınız). İncelemelerin teferruatta ne kadar çetin olduğunu, meselâ 53-55 kelimeleri gösterebilir; bunlar aşağı yazılışta yoktur; onun için, yukarı yazılışa göre yuvarlak kere içinde tamamlanmıştır. Başka birtakım yerde olduğu gibi burada da görülüyor ki, aşağı Eti yazılışı, aşağı Fenike yazılışını bütün teferruatta takip etmemektedir. Bilhassa bu nokta, araştırmanın ilk merhalesinde beni çok üzdü ve çok kere yanlış yollara saptırdı. Şimdi, hiyeroğlif Eticesindeki cümlelerle, mukabil Fenike cümlelerinin kelime kelime birer tercümesini arka arkaya veriyorum, Karatepe *bilinguis*'leri üzerindeki çalışmalar sona ermiş olmaktan çok uzak olduğundan, Eti metninin bir transkripsiyonunu vermekten maalesef uzak durmak zorundayım.

Eti yazılışının tercümesi :

- I. 1—6 : Ben doğrusu (?) Asitawa(n)das' < im > Güneşimin adamı, Fırtına Tanrısının hizmetkârı,,.
- II. 7—11 : Aw(a)rikus'(un = Assurca : Urikki ?) Büyük kıldığı, Adanawa (sıfat) kıralı,,.
- III. 12—17 : "Beni, Adanawa şehrinin (datif !) Fırtına Tanrısı ana ve baba yaptı,,.
- IV. 18—20 : "Ve Adanawa şehrinin ben geliřtirdim,,.
- V. 21—26 : "Ve Adanawa (sıfat) ovasını (Adanawa ülkesini ?) genişlettim, Batıya doğru,,.
- VI. 27—29 : "Hem de Doğuya doğru,,.
- VII. 30—37 : "Ve benim zamanımda (zamanlarımda) = (Ve benim günlerimde ?) Adanawa şehrinin (datif !) bütün iyi durumunda (bütün iyi durumu ?), tokluk ve tatlı şeyler vardı,,.
- VIII. 38—40 : "Ve doldurdum pağ(a)ra depolarını (saraylarını ?).
- IX. 41—44 : "Ve at at üzerine yaptım.
- X. 45—48 : "Keza kalkan kalkan üzerine yaptım,,.
- XI. 49—55 : "Keza ordu ordu üzerine yaptım : herşeyim Fırtına Tanrısından ötürü ve tanrılardan ötürü,,.

Fenike yazılışının tercümesi :

- I. 1—6 : Ben Asitawa(n)das' < im >, Barikba'al'inki, Ba'al'in hizmetkârı.
- II. 1—11 : Aw(a)rikus'us'un büyüttüğü, Danuna'ların kıralı.
- III. 12—17 : Beni Ba'al Danuna'lara baba ve ana kıldı.
- IV. 18—20 : Danuna'ları yeniden canlandırdım.
- V. 21—39 : Adana ovasının ülkesini, güneşin doğmasından batmasına kadar genişlettim.
- VI. 30 - 37 : Ve benim günlerimde her türlü iyilik ve tokluk ve tatlı şeyler vardı.
- VII. 38 - 40 : Ve Pađ(a)ra (= Assurca : *Pahri*) depolarını (saraylarını ?) doldurdum.
- VIII. 41 - 44 : Ve at at üzerine yaptım.
- IX. 45 - 48 : Ve kalkan kalkan üzerine.
- X. 49 - 55 : Ve ordu ordu üzerine yaptım, Ba'al'in ve Tanrıların hatırı için.

EK

Yukarıdaki yazı, Paris'te "Académie des Inscription et Belles-Lettres,"in 11 Haziran 1948 toplantısında benim adıma Prof. Dr. Dupont-Sommer tarafın Fransızca olarak okunmuş olan konferansın birinci bölümünü teşkil eder. Konferansın bütünü başka bir yerde yayınlanacaktır. Karatepe yazıtları üzerindeki araştırmalar bu arada devam etmiştir; bununla beraber ben yukarıki yazıyı esaslı surette değiştirmek için sebep görmüyorum.

No. 7 de zikredilen Awrikus, M. ö. 740-730'a ait Asur metinlerinden tanılan Quë kıralı Urikki (Urik, Uriak) olup aynı adı taşıyan bir selef değil ise, halefi Asitawandas'ı 730 yılına doğru koymak gerekir, çünkü Quë, 725 ile 715 arasında Assur eyaleti olmuştur. Asitawandas'ın, Awrikus'un oğlu olduğu, Karkemiş'ta bulunmuş olup buna benzer bir metinle desteklenmektedir; bu metinde, kiral, oğlu Kamanas'ı "Büyük kıldığını," (=yükselttiğini) sarahatle söylemektedir. (A 15 b**3). Danuna'lar devletinin, Adana ovasının, muahhar Asur metinlerinde Quë olarak adlandırıldığı, Paḥri'nin zikrolunmasından (No. 39) anlaşılmaktadır. Bu şehir, Salmanassar III (858-814)'ün bir metnine göre, Quë'nin başkenti idi. Metinde şöyle deniyor: "kibirli düşman Kati'yi, başkenti Paḥri şehrinde muhasara ettim. Azametimin parlaklığı onu ezdi, ve kızını, drahuması ile birlikte, Kalḥu'ya götürdüm. Ayaklarıma kapandı,.. Zincirli'de Kilamuwa yazıtının aynı hâdiseyi telmih etmesi muhtemeldir.

Karatepe hakkında yeni yayın olarak bana şu yazılar geldi: Joh. Friedrich, Eine althönizische Inschrift aus Kilikien (Forschungen und Fortschritte XXIV 1948, s. 77-79). John Garstang, Light on Homer, Discovery of a lost city at Karatepe (Times, 24 Nisan 1948, sa. 5). Cyrus H. Gordon, Phoenician Inscriptions from Karatepe (The Jewish Quarterly Review N. S. XXXIX 1948, S. 41-50). Albr. Alt, Die geschichtliche Bedeutung der neuen phönizischen Inschriften aus Kilikien (Forschungen und Fortschritte, XXIV 1948 s. 121-124). R. D. Barnett, J. Leeven, C. Moss, A Phoenician Inscription from Eastern Cilicia (Iraq X, 1948, s. 56-71).